

BELLE TEN

Cilt/Vol.: 87 - Sayı/Issue: 308
Nisan/April 2023

<https://belleten.gov.tr>

Başvuru/Submitted: 27.01.2022
Kabul/Accepted: 20.06.2022

DOI:10.37879/belleten.2023.023

Araştırma Makalesi/Research Article

Tapınak Şövalyelerinde Kadın

Muhittin Çeken*

Öz

Orta Çağ Avrupası'nda kadının toplumsal konumunu belirleyen unsurlar çeşitlilik gösterse de, dinî değer yargılarının temel bir faktör olarak dikkate alındığı görülmektedir. Kilise, kadının toplumsal konumunun belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Kilise tarafından yaratılan kadın imajı, Orta Çağ Avrupa toplumunun genelinde ve bilhassa dönemin dinî yapılanmaları üzerinde etkili olmuştur. Bu etki, Tapınak Şövalyeleri dâhil olmak üzere, XII-XIV. yüzyılları arasında ortaya çıkan dinî-askerî karakterli tarikatlar üzerinde de gözlenmiştir. Katolik Kilisesi'ne bağlı bir tarikat/örgüt olan Tapınak Şövalyeleri, ait olduğu medeniyetin kabaca değerlerini kendi yapılanma anlayışı doğrultusunda değerlendirerek kadın konusunda kendine özgü bir duruş sergilemiştir. Bu duruş, tarikata ait tüzük metinlerinde açık bir şekilde ortaya konmuştur.

Çalışmada, Orta Çağ Avrupa ve özellikle Haçlı Seferleri sürecinde kadın meselesine genel hatlarıyla değinilerek bu durumun Tapınak Şövalyelerine yansımaları değerlendirilecektir. Dönemin diğer dinî-askerî tarikatların kadın konusundaki uygulamaları kısaca ele alınarak Tapınak Şövalyeleri ile kimi benzerlik ve farklılıkları tespit edilecektir. Tüzük metinlerinden hareketle, Tapınak biraderlerinin kadınlarla münasebetleri ve bu münasebetlerin hukuki karşılığı, çeşitli örnekler üzerinden değerlendirilerek bu konuya dair teorik ve pratik uygulamalar arasındaki tutarlılık ortaya konacaktır. Çalışmanın sonunda Tapınak Şövalyeleri'nin hiyerarşik yapılanmasında kadının konumu ve tarikat düzeyindeki imajı tartışılacaktır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Aydın/TÜRKİYE, muhittin.ceken@adu.edu.tr ORCID: 0000-0003-4999-8214.

Çalışma, Tapınak Şövalyeleri dönemine ait belgeler ile bu dönemi ele alan kaynak ve çağdaş eserler ışığında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ Avrupa, Haçlı Seferleri, Dinî-askerî Tarikatlar, Tapınak Şövalyeleri, Tüzük, Kadın.

Women in the Knights Templar

Abstract

Although the factors determined the social position of women in Medieval Europe varied, religious value judgments were a main factor. The Church had an important role in determining the social position of women. The image of women formed by the church was especially effective on the orders of the period. This impact was also observed on the religious-military orders that emerged between the XII-XIVth centuries, including the Knights Templar. The Knights Templar, an order/organization affiliated to the Catholic Church, has adopted a unique stance on woman by evaluating roughly the values of the civilization to which it belongs in line with its own structuring understanding. This stance is clearly revealed in the texts of the order's rule.

In the study, the issue of women in the Medieval Europe and especially during the Crusades will be dealt in general terms and the reflection of this on the Knights Templar will be evaluated. The practices of other Orders of the period on women will be briefly discussed and some similarities and differences with Templar will be identified. Based on the rules, the relations of the brothers with women and the legal implications of these relations will be evaluated through various examples, and the consistency between the theoretical and practical applications on this subject will be revealed. At the end of the study, the position of women in the hierarchical structure of the Templars and their image at the order will be discussed. The study will be carried out in the light of the documents of the Knights Templar period and the sources as well as studies dealing with this period.

Keywords: Medieval Europe, Crusades, Military-religious Orders, Knights Templar, Women, Rule.

Giriş

Hristiyanlığın akidelerini referans alarak Orta Çağ Avrupası'nın toplumsal yaşam normlarını belirleyen Katolik Kilisesi, aile yapısının şekillenmesi ve bireylerin yaşam tarzına yön verilmesi hususunda dönemin dinî yapılanmalarıyla birlikte oldukça önemli bir rol üstlenmiştir. Kilisenin bu etkisi, kadının toplumsal

konumunun belirlenmesi noktasında da kendisini göstermiştir¹. Bundan dolayı kadının toplumdaki rolü ve kendisine biçilen değer, kilisenin öğreti ve amelleri doğrultusunda biçilen rol ve değerden bağımsız düşünülmemelidir. Bu nedenle, asıl konuya girmeden önce, Orta Çağ Avrupa ve özellikle Haçlı Çağı'nda kadının toplumsal konum ve imajına kısaca değinmek, dönemin diğer dinî-askerî tarikatlarında ve özellikle Tapınak Şövalyeleri Tarikatı'nda kadın meselesini anlamak açısından faydalı olacaktır.

Orta Çağ Avrupa toplumunda kadın, kimi zaman İsa'nın annesi Meryem'e istinaden büyük bir hürmet görsen de genel olarak asli günahın faili, azmettiricisi ve baş sorumlusu kabul edilmiştir. Bundan dolayı da insanlığı bu günaha ortak ettiği için kontrol altında olması gereken bir varlık olarak görülmüştür². Kutsal kitapta bu düşüncüyü besleyen birtakım yargılar mevcuttur. Nitekim Kitâb-ı Mukaddes'in Yeni Ahit bölümünde, Hristiyanlık inancının kadına karşı bu bakış açısını yansıtan sarıh ifadeler kullanılmıştır. *I. Timoteos* bölümünde yer alan ifadelerle göre kadın, Âdem'den sonra yaratıldığı için erkekten sonra gelen ve erkeğe egemen olmasına izin verilmemesi gereken bir varlık olarak tanımlanmıştır. Bu bölümde kadına dair geçen en dikkat çekici ibarelerden birisi, şeytan tarafından aldatılıp suç işlemesi ve haliyle de tüm insanlığı bu suça ortak etmesidir³. Dolayısıyla bu dönemin değer yargılarına göre kadın, Âdem'i günaha sevk eden Havva'nın temsilcisiydi ve şeytana aracılık ederek insanoğlunu bu günaha ortak etmişti. Kadının sergilediği bu itaatsizlik, Tanrı'nın insanoğluna karşı nefret duymasının sebeplerinden biriydi⁴. Bunlar, Orta Çağ Avrupası'nda kadına biçilen toplumsal rolü meşrulaştıran dinî kaideler olarak ön plana çıkmıştır ve toplumun genel zihin yapısında kendine yer bulmuştur.

Bu kaideler, kadının erkeğin karşısında konumlandırılmasında da geçerli olmuştur. Hristiyanlık inancı, kadının kocasına bağlılığını, dinî kaidelere dayalı bir meşruiyet zemini üzerinden açıklayarak Kitâb-ı Mukaddes'in bu meseleye dair ihtiva ettiği ifadeleri referans göstermiştir. Buna göre bir kadının kocasına bağlılığı, Tanrı'ya olan bağlılığı ile neredeyse eş değer kabul edilmiş, inananların

- 1 Bk. Merry E. Wiesner-Hanks, *Tarihte Toplumsal Cinsiyet*, çev. Meral Çiyan Şenerdi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 59-60.
- 2 Özlem Genç, "Ortaçağ Avrupasında Kadın", *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Lotus Yayınevi, Ankara 2011, s. 241.
- 3 Kitâb-ı Mukaddes, *I. Timoteos*, 2:12-15.
- 4 Aydın Usta, "Haçlı Seferlerinde Kadın", *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Lotus Yayınevi, Ankara 2011, s. 285.

Mesih'e olan bağlılığı gibi kadının da kocasına bağlı olması gerektiği net ifadelerle belirtilmiştir⁵. Bunun yanı sıra, kadının toplumsal yaşantıda itaatkâr olması, toplum önünde konuşmaması beklenirdi. Öğrenme ihtiyacını ise kocasının kendisine izin verdiği ve öğrettiği ölçüde sağlayabilirdi⁶. Kutsal metinlerde yer alan bu ifadeler, dinî kaidelere dayalı toplumsal bir yaşantının egemen olduğu Orta Çağ Avrupası'nda, kadının konumunun belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu anlayışa bağlı olarak kadın, sosyal ve hukukî meseleler başta olmak üzere, birçok konuda erkeğin karşısında hiçbir hakka sahip olamayan ve ona boyun eğmesi gereken bir varlık olarak görülmüş⁷, hatta zaman zaman erkek şiddetine maruz kalabilmiştir⁸.

Doğurganlığın Tanrı'nın laneti⁹ olarak kabul gördüğü asker karakterli erkek egemenliğine dayalı bir toplumda kadın, saygı duyulmayan bir varlık olarak toplumun en alt sınıflarında kendine yer bulmuştur¹⁰. Bütün bunların, kadına bakışı inşa eden hukuk metinlerine de yansdığı görülmektedir. Orta Çağ Avrupa hukukuna göre kadın, yaşadığı toplumun veya tâbi olduğu krallığın yönetiminde hiçbir şekilde söz sahibi olamaz, askerî ve hukukî alanlar başta olmak üzere bürokraside görev alamazdı¹¹. Belirli dönem ve bölgelerde kadına değer verme

5 Kitâb-ı Mukaddes, *Efvelilere Mektup*, 5:22-24; Genç, agm., s. 242.

6 Kitâb-ı Mukaddes, *Korintliler*, 14: 34-35.

7 Constance M. Rousseau, "Home Front and Battlefield: The Gendering of Papal Crusading Policy, (1095-1221)", *Gendering the Crusades*, ed. Susan B. Edginton - Sarah Lambert, Columbia University Press, New York 2002, s. 32.

8 Murat Serdar-Murat Hanar, "Orta Çağ Avrupası'nda Kadın Algısı", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences* Vol. 17, October 2021, s. 170-171.

9 Jacques Le Goff tarafından ortaya atılan bu görüş, Claudia Opitz'in bu konudaki görüşleriyle çelişmektedir. Opitz, Kitâb-ı Mukaddes'i referans alarak kadının erkeğe yardımcı olmak amacıyla yaratıldığını, Orta Çağ toplumu ve özellikle aristokrasi sınıfında hâkim olan anlayışa göre asli görevinin çocuk doğurmak olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre on ikinci yüzyıldan itibaren kadın, doğurduğu çocuk sayısı ile doğru orantılı bir saygı görmekteydi. Bk. Claudia Opitz, "Geç Ortaçağ'da Yaşam", *Kadınların Tarihi: Ortaçağ'ın Sessizliği*, II, ed. Georges Duby-Michelle Perrot, çev. Ahmet Fethi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1992, s. 270-271; Bu görüşe yakın olarak Özlem Genç, Orta Çağ'da kadınların temel amacının devlet için çocuk doğurmak olduğunu belirtmektedir. Bk. Özlem Genç, *Orta Çağ Avrupası: Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayat*, Kronik Yayınları, İstanbul 2022, s. 200. Ayrıca çalışmayı okuyarak bazı düzeltmelere gitmeme vesile olan ve bu bilgiye dikkatimi çeken Doç. Dr. Özlem Genç'e teşekkür ederim.

10 Jacques Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, çev. Hanife Güven-Uğur Güven, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1999, s. 228-229.

11 Genç, agm., s. 253.

noktasında bazı olumlu gelişmeler yaşansa da¹² onun soylu, kentli veya köylü olmasına bakılmaksızın kendisine yönelik hâkim anlayış devam etmiştir. Bu durum, kadının ikinci sınıf bir hayat yaşamak zorunda kalmasına neden olmuştur¹³.

XII. ve XIII. yüzyıllarda Roma Kilisesi'nde Meryem Ana kültünün yaygınlaşmasıyla birlikte kadına yönelik bu yaklaşımda önemli değişimler yaşanmıştır. Bu kült anlayışıyla birlikte Kilise nazarında Meryem, günahkâr kadını kurtaran “Yeni Havva” olarak tasvir edilmiş ve kendisine adeta iadeitibar yapılmıştır. Hâliyle bu durum, kadına verilen değer noktasında olumlu gelişmeler yaratmış ve onun ekonomik hayatın önemli aktörlerinden birisi haline gelmesinde etkili olmuştur. Özellikle Haçlı Çağı'nın gerektirdiği şartlar, kadının daha da ön plana çıkmasını sağlamıştır. Seferlerle birlikte erkek nüfusunun büyük bir bölümünün kıtadan ayrılması, kadının Batı'da yalnız kalmasına¹⁴ ve hâliyle kendisine yüklenen sorumlulukların artmasına sebep olmuştur. Bu durum, erkeğin olmadığı yerde kadının ana aktör olarak belirmesine, toplumsal ön kabullerin bütünüyle olmasa da belirli ölçüde değişmesine yardımcı olmuştur.

Haçlı Seferleri'nde Kadın

Papa II. Urbanus'un (1088-1099) 1095'te Birinci Haçlı Seferi için yaptığı çağrı, büyük bir coşkuyla karşılanmış ve Avrupa'nın her kesiminden insanlar, Papa tarafından aynı zamanda bir hac yolculuğu olarak müjdelenen bu sefere katılmanın heyecanını yaşamıştır¹⁵. Bu sefer çağrısından en fazla etkilenenler arasında kadınlar da yer almıştır. Papanın vaazı her ne kadar katılımlarını teşvik¹⁶ edici ibareler

12 Özellikle Şarلمان dönemi bu açıdan ön plana çıkmıştır. Bu dönemde kadına değer verilerek kendisi için rahat bir çalışma ortamı sağlanması ve ilim dünyasında yer alması konusunda bazı düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca XI. ve XII. yüzyıla geldiğinde Kilise, kadın lehine önemli bir düzenleme daha yapmıştır. Önceleri sadece erkekler ve aileler tarafından verilen evlilik kararlarında, kadının da rızasını şart koşarak kadının konumunda belli ölçüde iyileştirme yapmıştır. Bk. Jacques Le Goff, *Avrupa'nın Doğuşu*, çev. Timuçin Binder, Literatür Yayınları, İstanbul 2017, s. 43, 67; Genç, agm., s. 243-244.

13 Genç, agm., s. 244.

14 Le Goff, *Avrupa'nın Doğuşu*, s. 89, 92; Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 228-229.

15 Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, çev. İlcan Bilter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 52-53; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, çev. Fikret İşıltan, 4. baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s. 95.

16 Birinci Haçlı Seferi'nin çağrısını yapan Papa II. Urbanus (1088-1099) ile İkinci Haçlı Seferi'nin çağrısını yapan Papa III. Eugenius (1145-1153), bu çağrılarda kadınların seferlere katılımlarını teşvik edici ifadeler kullanmamışlardır. Aksine, onların katılımını zorlaştıran şartlar getirmişlerdir. Ancak 1187 yılında Kudüs'ün Müslümanlar tarafından geri alınmasından sonra

içermese de¹⁷, hatta fiziki yetersizlikleri ve cinsel arzuları tetikleme ihtimalleri gerekçe gösterilerek sefere katılımları engellenmeye çalışılsa da, kadınların önemli bir kısmının bu çağrıya farklı rollerde cevap verdiği görülmüştür¹⁸. Bu kadınların bir kısmı eşleri veya oğullarına eşlik ederek seferlere bizzat iştirak etmişlerdir. Avrupa’da kalan kadınların bir kısmı, evi ve ailesini korumak için silahlanma yoluna gitmişlerdir¹⁹. Bir kısım kadın ise, kocalarının veya oğullarının bu sefere katılımı konusundaki motivasyonu sağlayarak seferlerin organizasyonunda önemli roller üstlenmişlerdir²⁰.

Kadınların Haçlı Seferleri’ne hangi şartlar dâhilinde katılım sağlayabildikleri²¹ ve seferlerin hangi aşamalarında yer alıp nasıl roller üstlendikleri, bu konu özelinde tartışılan önemli meseleler olarak göze çarpmaktadır. Bu tartışmaların temel sebeplerinden birisi şüphesiz yukarıda değinildiği üzere Orta Çağ Avrupası’nın kadına bakış açısıyla yakından alakalıdır. Kadını genel olarak toplumun alt sınıflarında yer alması gereken bir varlık olarak gören kültürel ve dinî kaynaklı bu bakış açısı, onların Haçlı Seferlerine katılımı konusunda da kendini göstermiştir. Orta Çağ Avrupa ve İslam geleneklerinde kadınların savaşlara katılımı beklenen bir durum olmamasına rağmen, bazı kaynaklar, kadınların

düzenlenen Haçlı Seferleri’nin çağrılarını gerçekleştiren sırasıyla Papa VIII. Gregorius (ö. 1187), Papa III. Clemens (ö. 1191) ve özellikle Papa III. Innocentius (ö. 1216), Hristiyanlığın kazanacağı zaferlere odaklanarak seferlerin kapsamını genişletip daha fazla kadının katılımını teşvik etmişlerdir. Bk. Rousseau, agm., s. 31-40.

- 17 Helen J. Nicholson, “Women’s Involvement in the Crusades”, *The Crusader World*, ed. Adrian Boas J. Boas, Routledge, London and New York 2016, s. 54-55.
- 18 Maria Carriere, “Women in the First Crusade and the Kingdom of Jerusalem”, *WWU Honors Program Senior Projects 120*, Spring 2019, s. 17; Helen j. Nicholson, “Women and the Crusades”, *Hereford Historical Association*, Friday 22 Feb. 2008, s. 3-4; Usta, agm., s. 287.
- 19 Helen Nicholson, “Women on the Third Crusade”, *Journal of Medieval History*, Vol. 23/Issue: 4, 1997, s. 348.
- 20 *Chronicle of the Third Crusade: A Translation of the Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, ter. Helen J. Nicholson, Routledge Taylor&Francis Group, Londra ve New York, 1997, s. 48; Christopher Tyerman, *Bir Haçlı Seferi Nasıl Planlanır?: Yüksek Orta Çağ’da Akal ve Dinî Savaş*, çev. Murat Çaylı, Selenge Yayınevi, İstanbul 2021, s. 111; Pınar Ülgen, “Unutulan Haçlılar: Itinerarium Peregrinorum Et Gesta Registi Ricardi Adlı Eseri Göre Kadınların Haçlı Seferlerine Etkileri”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın II*, ed. Osman Köse, Samsun 2016, s. 1223-1225; Gülşen İstek, “Haçlı Seferlerine Katılan Kadınlar”, *Journal of IslamicJerusalem Studies*, 19/2, 2019, s. 206-207.
- 21 Kilise kanonlarına göre Haçlı Seferlerine katılabilmek için kadınların kocalarının rızasını almaları gerekiyordu. Evli olmayan kadınlar, babalarının veya erkek kardeşlerinin rızasını almak zorundaydı. Dul kadınlar ise, kimsenin iznini almadan seferlere katılabilmekteydi. Bk. *Robert the Monk’s History of the First Crusade*, trans. Carol Sweetenham, Routledge, Londra ve New York 2016, s. 81; Nicholson, “Women on the Third Crusade”, s. 335-36, 347; Usta, agm., s. 287; Ülgen, agm., s. 1223 vd.

savaşlardaki aktif varlığından bahsetmişlerdir²². En başından itibaren, Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden, farklı sosyal sınıflardan çok sayıda kadın, Haçlı ordularıyla birlikte Doğu Akdeniz coğrafyasına gelerek seferlerin neredeyse her aşamasında yer almışlardır. Bu kadınlar, ait oldukları sosyal sınıfa göre, seferler içinde farklı rollerde bulunmuşlardır. Mesela bazı soylu kadınlar, diplomatik, siyasi ve idari konularda önemli görevler üstlenmişlerdir. önemli görevler üstlenmişlerdir²³. Diğer sınıflardan kadınlar ise, seferlerin genel seyrinde, savaşçıların yemeğini hazırlamak, sağlık ve temizlik hizmetlerini yürütmek, ordunun moral motivasyonlarını yükseltmek, savunma amaçlı yapıların inşasına destek vermek, seferler için gerekli finansal kaynakların toplanmasında katkıda bulunmak ve hatta askerlerin cinsel²⁴ ihtiyaçlarını karşılamak gibi önemli hizmetler görmüşlerdir²⁵.

22 Nicholson, "Women and the Crusades", s. 1.

23 Doğu'da kurulan Haçlı Devletlerinde bazı kadınların siyasi ve idari anlamda üstlendikleri aktif rollere daha fazla bilgi için bk. Nicholson, "Women's Involvement...", s. 54; Aydın Usta, "Antakya'nın Haçlı Hakimeleri (Alice ve Konstance)", *Bozkırın Oğlu Ahmet Taşağul'a Armağan*, ed. Tuğba Eray Biber, Yeditepe Yayınları 2019; Ramazan Altınay-Habibe Ceren Dağdeviren, "Haçlı Devletleri Döneminde Kadın Algısı, Siyasi Evlilikler ve Devlet Yönetiminde Kadınların Rolü", *Journal of History Culture and Art Research*, 10/3, 2021.

24 Haçlı Seferleri'ne katılanlar arasında fahişeler de vardı. Fahişeler, savaşlarda kazanılan zaferler veya alınan yenilgiler fark etmeksizin, Haçlı ordularının moral kazanmasında önemli görevler üstlenmişlerdi. Nitekim bu seks işçilerinin savaştaki varlığı ve Haçlı ordularına moral açımdan katkısı, İslam tarihçilerinin de dikkatinden kaçmamıştır. Ancak buna rağmen, savaşlarda alınan herhangi bir mağlubiyet, bu kadınların suçlanması için yeterli olabiliyordu. Bu kadınlar, Haçlı liderleri tarafından adeta günah keçisi ilan edilip mağlubiyetin sorumluluğu kendilerine yükleniyordu ve faaliyetleri yasaklanıyordu. Bk. Keren Caspi-Reisfeld, "Woman Warriors during the Crusades, 1095-1254", *Gendering the Crusades*, ed. Susan B. Edginton - Sarah Lambert, Colombia University Press, New York 2002, s. 97.

25 *The Deeds of the Franks and Other Jerusalem-Bound Pilgrims*, ed. and trans. Nirmal Dass, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., UK 2011, s. 42; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, I, trans. Emily A. Babcock and A. C. Krey, Columbia University Press, New York 1943, s. 367; *The History of the Holy War: Ambroise's Estoire De La Guerre Sainte*, II, trans. Marianne Ailes, Notes by Marianne Ailes&Malcolm Barber, The Boydell Press, Büyük Britanya 2003, s. 83; Keren Caspi-Reisfeld, agm., s. 94-95, 97; P. M. Holt, *Haçlılar Çağı*, çev. Özden Ankan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 33; Usta, agm., s. 299-310; Nicholson, "Women and the Crusades", s. 336, 340; Tyerman, *age*, s. 111; Natasha R. Hodgson, *Women, Crusading and the Holy Land in Historical Narrative*, The Boydell Press, Great Britain 2007, s. 236; Maria Carriere, agm., s. 25; Matthew Bennett, "Virile Latins, Effeminate Greeks and Strong Woman: Gender Definitions on Crusade?" *Gendering the Crusades*, ed. by Susan B. Edginton and Sarah Lambert, Columbia University Press, New York 2002, s. 25-27; İstek, agm., s. 208, 221; Christoph T. Maier, "The roles of women in the crusade movement: A survey", *Journal of Medieval History*, March 2004, s. 71-75; Emrullah Kaleli, "Haçlı Seferlerinde Kadınlar", *International Academic Research Congress*, Ines 2018, s. 1043-1048.

Haçlı Seferleri'nde kadınların varlığıyla ilgili üzerinde durulan meselelerden bir diğeri, onların bu seferlerin askeri boyutunda ne ölçüde yer aldıkları, aktif olarak savaşıp savaşmadıklarıdır. Bu konuda, Haçlı ve İslâm kaynakları farklı anlatımlar içermektedir. Mesela Willermus Tyrensis (ö. 1186), Kudüs kuşatmasında çok sayıda kadının cinsiyetlerine ve fizikî yetersizliklerine bakmaksızın, silahlandıklarını ve güçlerinin çok ötesinde bir gayretle mücadele ettiklerini belirterek, onların savaş alanlarında aktif bir şekilde yer aldığını belirtmiştir²⁶. *Itinerarium Regis Ricardi*²⁷ adlı Haçlı kroniğinde, Tyrensis'in bu konuda verdiği malumatı destekler bilgiler sunulmuştur. Bu kroniğe göre, Haçlı ordularının yanında kadınlar da bulunmuşlar ve Müslümanlara karşı girilen bazı savaşlarda aktif bir şekilde yer almışlardır²⁸.

Kadınların savaş meydanlarında Haçlı ordularının yanında aktif olarak savaşmışlarına dair bazı Batılı kaynaklarda yer alan bilgiler, bu konuda bilgi veren bazı Doğu kaynakları tarafından da desteklenmektedir. Mesela İmâdüddin el-İsfahânî'ye (ö. 1201) dayandırılan bir anlatımda, Haçlı şövalyeleri arasında büyük bir gayret ve cesaretle savaşan çok sayıda kadının varlığından bahsedilmiştir. İmâdüddin, Haçlı orduları arasında erkekler gibi zırh ve miğfer giyip savaşan kadınlar olduğunu ve bu kadınların ancak zırh ve miğferleri çıkardıktan sonra kadın olduklarının anlaşıldığını belirtmiştir²⁹. İbn Şeddâd'ın (ö. 1234) Haçlılar ile Müslümanlar arasında yaşanan savaşta dört kadının savaştığına ve bunlardan ikisinin esir alındığına dair bir duyumunu aktarması, kadınların Haçlı orduları içinde aktif olarak savaştıklarını gösteren başka bir örnektir³⁰. İbn Şeddâd'ın bu anlatımına benzer bir hadise İbnü'l Esîr tarafından aktarılmaktadır. İbnü'l Esîr (ö. 1233), Haçlılar ile Müslümanlar arasında 1189 yılında cereyan eden Akkâ Savaşı'nda, Haçlı süvarileri arasında savaşan üç kadının varlığından bahsetmiştir.

26 William of Tyre, s. 362; Natasha R. Hodgson, kadınların Haçlı Seferlerinde savaşçı olarak hareket bulunmalarının pek olası olmadığını ileri sürmektedir. Bk. Natasha R. Hodgson, *age.*, s. 47.

27 Bu kronikle ilgili ayrıca bk. Harun Korunur, *Itinerarium Peregrinorum Et Gesta Regis Ricardi Işığında III. Haçlı Seferi (1189-1192)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019.

28 Bu kronikte, kadınların Türk askerlerini saçlarından sürükleyip onları aşağıladıktan sonra, bıçaklarla önce boğazlarını sonra da kafalarını keserek onlara acı çektirip öldürdükleri anlatılmaktadır. Bk. *Chronicle of the Third Crusade*, s. 89; aynı kroniğin farklı tercümesi için ayrıca bk. ve krş. *Richard of Holy Trinity Itinerary of Richard I and others to the Holy Land*, trans. A Classical Scholar and A Gentleman Well-Read in Medieval History, In parentheses Publications Medieval Latin Series Cambridge, Ontario 2001, s. 54.

29 *Arab Historians of the Crusades*, select. and trans. from the Arabic Sources by Francesco Gabrieli, Routledge 2010, s. 120-122.

30 *Baha'al-Din Ibn Shaddad, al-Nawâdir al-Sultaniyya wa'l-Mahasin al-Yusuffiya*, çev. D. S. Richards, Ashgate Publishing, Great Britain 2004, s. 119; Nicholson, "Women's Involvement...", s. 58.

Müellif, bunların esir alınıp zırhları çıkarıldıktan sonra kadın olduklarının anlaşıldığını belirtmiştir³¹. Kadınların seferlerin askerî olarak aktif rollerine dair başka bir örnek, yine İmâdüddin'e dayandırılan anlatımla karşımıza çıkmaktadır. Adı geçen müellif, soylu bir kadının, tüm imkânlarını seferber ederek, sayısı 500'ü bulan ve tamamı kadınlardan müteşekkil küçük bir orduyu Doğu'ya getirdiğini ve onları Müslümanlara saldırmaları konusunda teşvik ettiğini belirtmektedir³².

Her ne kadar Haçlı ile Doğu kaynakları kadınların seferlerde aktif olarak savaştıkları gerçeği üzerinde zaman zaman birbirleriyle tutarlı bilgiler sunsa da bu meselenin dinî, kültürel ve ideolojik saiklerle çarpıtılmış olabileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir. Bazı Batılı çağdaş tarihçilere göre bu mesele, iki farklı din, kültür ve ideoloji ekseninde değerlendirilmiştir. Buna göre Haçlı kaynakları, Orta Çağ Avrupası'nın kadına yönelik sahip olduğu geleneksel bakış açısını bu noktada da sürdürmüş ve Haçlı ordularının itibarının zedeleneceği düşüncesinden hareketle, onların bu seferlerdeki varlıklarını özellikle göz ardı etmişlerdir. Doğu kaynakları ise, bu konuda tam tersi bir yaklaşım sergileyerek, Avrupalıları, kadınları savaşmak zorunda bırakan, medeniyetten uzak barbar ve yozlaşmış bir toplum olarak gösterme gayretinde olmuşlardır³³.

İki farklı din, kültür ve ideolojiyi temsil eden Orta Çağ kaynaklarının Haçlı Seferleri'nde kadının rolüne dair verdikleri birbirinden farklı malumatlar, maalesef ki onun bu geniş kapsamlı savaş organizasyonundaki rolünü doğru bir düzlemde değerlendirme imkânlarını kısıtlı bir seçenek şeklinde sunmaktadır. Ancak Batı ve Doğu kaynakları arasında birçok noktada görülen ihtilaflara rağmen, zaman zaman birbirleriyle tutarlı bilgiler vermesi, kadının Haçlı Seferleri içinde ifade ettiği anlamı net olarak ortaya koymaktadır. Buna göre her ne kadar ön plana çıkarılmasa

31 İbnü'l Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil Fi't Tarih Tercümesi*, XII, çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987, s. 39.

32 *Arab Historians of the Crusades*, s. 121; Bu ve kadınların Haçlı Seferleri'nde askerî açıdan aktif olarak yer aldıklarını gösteren örneklerin daha fazlası için ayrıca bk. Nicholson, "Women on the Third Crusade", s. 338-340; *The Chronicle of the Third Crusade*, s. 48; Reisfeld, agm., s. 97 vd. Nicholson, "Women and the Crusades", s. 11-12; Michael R. Evans, "Unfit to Bear Arms: The Gendering of Arms and Armour in Accounts of Women on Crusade", *Gendering the Crusades*, ed. Susan B. Edginton and Sarah Lambert, Colombia University Press, New York 2002, s. 46; Bennett, agm., s. 24-25.

33 Nicholson, "Women on the Third Crusade", s. 340-341; Nicholson, "Women and the Crusades", s. 11; Reisfeld, agm., s. 100. Sarah Lambert, "Crusading or Spinning", *Gendering the Crusades*, ed. Susan B. Edginton and Sarah Lambert, Colombia University Press, New York 2002, s. 2 vd; Evans, agm., s. 45; Bennett, agm., s. 24-25.

da, hatta özellikle göz ardı edilmeye çalışılsa da kadın, seferlerin neredeyse tüm aşamalarında yer almıştır. Kadın, Haçlı Çağı'nın gerektirdiği şartlarda hem kıta Avrupası'nda hem de Doğu Akdeniz coğrafyasında en başından itibaren önemli görevler üstlenmiştir. Seferlere katılmayan kadınlar, kıtada kalarak erkeklerden boşalan birçok sorumluluğu yerine getirmiş, seferlere katılanlar ise Doğu'da yapılan savaşlarda oldukça önemli roller üstlenmişlerdir; ancak kadının tüm bu çabası, kendisine yönelik Ortaçağ Avrupası'nın geleneksel bakış açısını tam olarak değiştirmeye yetmemiştir. Aksine kadın, seferlerde yaşanan bazı başarısızlıkların müsebbibi gösterilmiştir³⁴. Kadın, Haçlı Çağı'nda dahi, ait olduğu toplumun belki de en değersiz canlılarından birisi olarak görülmeye devam etmiştir. Hatta Jacques le Goff'a göre kadına karşı bu menfi bakış, Tanrı ile Şeytan arasında bir varlık olarak görüldüğü Rönesans döneminde dahi devam etmiştir³⁵.

Tapınak Şövalyelerinde Kadın

Birinci Haçlı Seferi (1096-1099) sonunda Kudüs'ün Latinler tarafından alınmasının ardından hacı olma gayesiyle Doğu'ya gelen Hristiyanlara güvenli bir seyahat ortamı sağlamak amacıyla kurulan Tapınak Şövalyeleri Tarikatı/Örgütü, 1119/20 tarihlerinde manastır yemini (açlık-itaat-bekâret) ederek resmî kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Dinî-askerî karakterli bir yapılanma anlayışının ilk örneği kabul edilen Tapınak Şövalyeleri³⁶, bu müstesna karakteriyle Haçlı Çağı'nda kurulacak kimi tarikatlar için de emsal teşkil etmiştir. Birçoğu, Tapınak Şövalyelerinden esinlenerek kurulmuş ve dinî bir hayat sürerek kendilerini inanç uğruna savaşmaya adanmışlardır. Hospitalier, Töton, Santiago, Calatrava, Alcantara gibi Haçlı Çağı'nın dinî-askerî karakterli yapılanmaları, bahsettiğimiz bu tarikatlardan bazılarıdır.

Haçlı Çağı'nda ortaya çıkan bu tarikatlar, hacıların güvenliğinin sağlanması, sağlık hizmetlerinin yürütülmesi ve Haçlı ordularının askerî anlamda desteklenmesi

34 Nicholson, "Women on the Third Crusade", s. 340-341; Nicholson, "Women and the Crusades", s. 11; Nicholson, "Women's Involvement...", s. 54-55, 57; Hodgson, *age.*, s. 47; Maria Carriere, *agm.*, s. 25; Reisfeld, *agm.*, s. 94-105.

35 Jacques Le Goff, *Tarihi Dönemlere Ayrılmak Şart mı?*, çev. Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 69.

36 Tapınak Şövalyeleri'nin kuruluşu ve Haçlı Seferleri'ndeki kimi rollerine dair ayrıntılı bilgi için bk. Malcolm Barber, *Tapınak Şövalyelerinin Tarihi: Yeni Şövalyelik*, çev. Berna Ülner, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2006; Ebru Altan, "Templier ve Hospitalier Şövalye Tarikatlarının Kuruluşu" *Belleten*, C LXVI/S. 245, Ankara 2002, s. 87-94; Muhittin Çeken, *İsa'nın Yoksul Askerleri Tapınak Şövalyeleri: Kuruluşu, Yükselişi, Kurumsal Yapısı ve Düşüşü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.

noktasında oldukça önemli roller üstlenmişlerdir. Bu maksat doğrultusunda yapılanmaya giden söz konusu tarikatlar, genel manada erkeklerden müteşekkil atlı-silahlı askerlerden oluşmaktaydılar. Sahip oldukları dinî-askerî karakter ve yürüttükleri faaliyetler, bunların kadına bakışını ve tarikata katılımını oldukça etkilemiştir. Şövalye olamayan ve haliyle de askerî tarikatların faaliyetlerinde rol alamayan kadın, bu tarikatların bir üyesi olma konusunda zaman zaman büyük engellerle karşılaşmıştır. Tüm bunların yanı sıra, kadının kadim kötülüğün temsilcisi olarak erkeği yoldan saptıran bir varlık olarak görüldüğü kilise temelli bakış açısı, o dönemde kadının bu tarikatlara girişinde de belirleyici olmuştur. Zira XII. yüzyıl yazarları da bu gerekçeyi öne sürerek kadınların dinî-askerî karakterli tarikatlara kabul edilmesinin sakıncalı olduğunu savunmuşlardır³⁷.

Bu tarikatlar, kadına karşı dönemin kilise temelli hâkim anlayışını yansıtan bir anlayış içerisinde olsalar da, her birinin kadının kabulü konusunda kendine özgü bir tavır sergilediklerini söylemek mümkündür. Buna göre bunlardan bir kısmı, kendi yapılanmalarında kadının varlığına karşı katı bir tutum sergilerken diğer bir kısmı, kadın konusunda daha esnek bir yaklaşım sergilemiş ve kadının varlığına belli ölçülerde müsaade etmiştir. Mesela başlangıçta kadın hacıların bakımıyla ilgilenmeleri için teşkilatta kadınların varlığına müsaade eden Hospitalierler³⁸, sonrasında da onların katılımını sağlamak veya kolaylaştırmak konusunda yasal düzenlemeler yapmışlardır.³⁹ “Tam üye” statüsünde kadın kabul eden Hospitalierler, tüm biraderleri bu kadınlarla yakınlık kurmamaları konusunda açık bir şekilde uyarmıştır. Hatta kadınların biraderlerin saçlarını, ayaklarını yıkamalarını veya yataklarını düzenlemelerini tüzük maddeleriyle yasaklamıştır⁴⁰. Dönemin başka dinî-askerî yapılanmalarından olan Calatrava ve Santiago tarikatları, Sistersiyan manastırlarının kurulması ve iffet ile sadakat yemini etmeleri karşılığında evli çiftlerin katılımına müsaade etmişlerdir⁴¹. Santiago Tarikatı Hospitalierler gibi kuruluşundan itibaren kendi yapılanması

37 Helen Nicholson, “Templar Attitudes towards Women”, *Medieval History*, 1/3, 1991, 74-80, s. 1.

38 Hospitalier Tarikatı, ilk dönemlerde, kadın hacıların bakım hizmetlerini gören, kadın kardeşlerden müteşekkil bazı kadın evlerine sahipti. Nicholson, “Templar Attitudes towards Women”, s. 1-2.

39 Myra Miranda Bom, *Women in the Military Orders of the Crusades*, Palgrave Macmillan, New York 2012, s. 23.

40 *The Rule Statutes and Customs of the Hospitallers 1099-1310*, with Introductory Chapters and Notes by E. J King, Published by Methuen, London 1934, s. 165, 167.

41 Bom, *age.*, s. 23.

İNİNDE KADININ VARLIĞINA MÜSAADE ETMİŐTİR⁴².YİNE DÖNEMİN ÖNEMLİ DİNİ-ASKERİ KARAKTERLİ YAPILANMALARINDAN OLAN TÖTON ŞÖVALYELERİ, KADINA KARŞI NİŐPETEN DAHA KATI BİR TUTUM SERGİLEMİŐLERDİR. TÖTONLAR, KADININ ERKEKLERİ “YUMUŐATTIĐIM” ÖNE SÜREREK KENDİ YAPILANMALARINDA KADININ ANCAK “YARI ÜYE” STATÜSÜNDE VE HİZMETKÂR SINIFINDA YER ALMASINA MÜSAADE ETMİŞLERDİR. HASTALARIN BAKIMLARIYLA İLGİLENMEKLE GÖREVLİ BU KADINLAR, BİRADERLERDEN AYRI BİR YERDE, KENDİLERİNE TAHSİS EDİLEN MEKÂNLARDA İKAMET ETMİŐLERDİR⁴³.

YUKARIDA GENEL HATLARIYLA BAHSETTİĞİMİZ ÜZERE HER DİNİ-ASKERİ KARAKTERLİ TARIKAT, KADINLARA YÖNELİK KENDİNE ÖZĐÜ BİR PRENSİP GELİŐTİRMEŐ VE BU DOĞRULTUDA HAREKET ETMİŞTİR. KİMİSİ KENDİ BÜNYESİNDE KADININ VARLIĞI KONUSUNDA OLDUKÇA ESNEK BİR TAVIR SERGİLERKEN KİMİSİ DE BU DURUMU DAHA KATI KURALLAR ÇERÇEVESİNDE DEĐERLENDİRMEŐTİR. HER BİRİ KENDİ YAPILANMASINDA KADINA BİR ŞEKİLDE YER VERMEŐ VE BİRÇOK KONUDA KENDİSİNDEN İSTİFADE ETMİŞTİR. KADIN, HER NE KADAR SAVAŞLARDA AKTİF OLARAK YER ALMASA DA, DİNİ GÖREVLERİNİ YERİNE GETİREREK KUTSAL TOPRAKLAR İÇİN MÜCADELE EDEN BİRADERLERİ MANEVİ ANLAMDA DESTEKLEMİŐTİR. EN ÖNEMLİSİ DE, BU TARIKATLARA BAĞLI EVLERİN KURULUP GELİŐTİRİLMESİ VE KATILIMIN TEŞVİK EDİLMESİ NOKTASINDA ÖNEMLİ ROLLER ÜSTLENMEŐTİR⁴⁴. TARIKAT YAPILANMASI İÇİNDE DÖNEMİN KİLİSE ANLAYIŞINI KENDİ İÇ DİNAMİKLERİYLE HARMANLAYAN VE BU DOĞRULTUDA KADINA KARŞI BİR DURUŞ GELİŐTİREN DİNİ-ASKERİ KARAKTERLİ TARIKATLARDAN/ÖRGÜTLERDEN BİRİSİ DE TAPINAK ŞÖVALYELERİ’DİR.

TAPINAK ŞÖVALYELERİNDE KADIN ALĐISIMI VE KADININ TARIKATA KABULÜ KONUSUNDAKİ GENEL YAKLAŐIMINI, TARIKATIN/ÖRGÜTÜN PAPALIK TARAFINDAN RESMİKABUL GÖRDÜĞÜ 1129 TARİHLİ TROYES KONSİLİ’NDE YAZILAN TÜZÜK METİNLERİ VASİTASIYLA ÖĞRENMEKTEYİZ. NİTEKİM TAPINAK ŞÖVALYELERİ TARIKATI’NIN GENEL İŐLEYİŐLE İLGİLİ DÜZENLEMELERİN BELİRLENDİĞİ BU KONSİLDE KALEME ALINAN TÜZÜK METİNLERİ, TARIKATIN KADIN KONUSUNDAKİ GENEL TAVRI KONUSUNDA BİR BAKIŞ AÇISI SUNMUŐTUR. ÖZELİKLE TÜZÜK METNİNİN 70. VE 71. MADDESİ, TAPINAK ŞÖVALYELERİNİN KADINA BAKIŞI VE ONUN KABULÜNE KARŞI TAVRINI NET OLARAK ORTAYA KOYMUŞTUR. BUNA GÖRE KADIN, ŞEYTAN TARAFINDAN KANDIRILIP ÂDEM’İ CENNET YOLUNDAN SAPTIRAN BİR VARLIK OLARAK TANIMLANMIŐ VE BUNDAN DOLAYI DA ARKADAŐLIĐI TEHLİKELİ GÖRÜLMÜŞTÜR. YİNE BU MADDEYE GÖRE KADINLARIN TARIKATA KIZ KARDEŞ OLARAK KABUL EDİLMESİ KESİN BİR TAVIRLA YASAKLANMIŐ VE BİRADERLER ARASINDA *iffet çiçeğinin her daim*

42 Helen J. Nicholson, “The Role of Women in the Military Orders”, Published in: *Militiae Christi: Handelingen van de Vereniging voor de Studie over de Tempeliers en de Hospitaalridders vzw*, year 1, 2010, s. 212.

43 Nicholson, “The Role of Women ...”, s. 212; Nicholson, “Templar Attitudes towards Women”, s. 2.

44 Nicholson, “The Role of Women ...”, s. 228-229.

korunması için bu geleneğin sıkı bir şekilde takip edilmesi emredilmiştir. Dul olsun, genç kız olsun hatta anne, teyze, hala veya kız kardeş olsun, değil bir kadını öpmek⁴⁵, yüzüne uzun süre bakmak bile biraderler için tehlikeli bir durum olarak nitelendirilmiş ve bunu yapmaktan kaçınmaları istenmiştir⁴⁶. Tapınak Şövalyelerinin kadına karşı bu tutumu, tarikatın Katalan Tüzüklerine de yansımıştır. Tapınak biraderleri, kadınların bulunduğu mekânlardan uzak durmak ve onlarla temas kurmaktan kaçınmak konusunda ciddi şekilde uyarılmıştır. Biraderlerin bu yasağa uymaması halinde, tarikat kıyafetini kaybetme, zincire vurulma, tarikat sancağını taşımaktan mahrum kalma, gümüş mühür bulunduramama ve üstat seçimlerine katılmama gibi ağır cezalarıyla karşı karşıya bırakılacağı belirtilmiştir⁴⁷.

Tapınak Şövalyelerinin tüzük metninde yer alan kadınlara yönelik bu dışlayıcı ifadeler, Troyes Konsili'ne iştirak eden ve çoğunluğu din adamlarından oluşan kişilerin kararı alınarak kabul edilmiştir. Bu din adamları, geçmişteki laik şövalyelerin kadınlarla münasebet konusundaki kötü şöhretlerini göz önünde bulundurarak, yeni kurulacak dinî-askerî karakterli bu şövalyelik tarikatının kadınlarla olası münasebetinin önüne geçmek için katı kurallar koymuşlardır. Nitekim dinî karakterli yeni bir yapı olarak Tapınak Şövalyeleri, kadınlarla münasebetler konusunda laik şövalyeler gibi kötü bir şöhrete sahip olmamalıydı. Bu durumun hassasiyetiyle hareket eden konsil katılımcıları, Tapınak biraderlerinin kadınlarla olası münasebetlerini engelleme ve onları böyle kötü bir şöhretten uzak tutma motivasyonu ile hareket etmişlerdir⁴⁸.

Tapınak Şövalyeleri'ni kadınlardan uzak tutma çabasının, Troyes Konsili'nden sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum, Tapınakçılar için sonradan yayınlanan kararname (*bull*) veya yazılan tüzük metinlerinde de net bir şekilde

45 Kadınlarla münasebet konusundaki bu yaklaşım, tarikatın Troyes Konsili öncesinde bağlı olduğu St. Augustin kurallarında da yer almıştır. Nitekim St. Augustin, kadınlara dokunmayı “iyi/mübah olmayan bir durum” olarak nitelendirerek erkeklerin kadınlarla münasebetini sakıncalı görmüştür. Bk. St. Augustinus, *İtiraflar*, çev. Çiğdem Dürüşken, Alfa Yayınları, İstanbul 2019, s. 73.

46 *The Rule of the Templars: The French Text of the Rule of The Order Knights Templar*, trans. J. M. Upton-Ward, The Boydell Press, Woodbridge 1992, s. 36, madde 70-71; ayrıca krş. *La Règle du Temple*, ed. Henry de Curzon, Publiée Pour la Société de l'Historie de France, Paris 1886, s. 68; Muhittin Çeken, “Tapınak Şövalyeleri'nin Yol Haritası: 1129 Tarihli Tüzük ve Düşündürdükleri”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C 5/S. 3, 2019, s. 684.

47 *The Catalan Rule of the Templars: A Critical Edition and English translation from Barcelona, Archivo de la Corona de Aragon, Cartas Reales, MS 3344*, ed. Judi Upton-Ward, Woodbridge 2003, s. 37, 41, madde 70, 88.

48 Nicholson, “Templar Attitudes towards Women”, s. 4.

görülmüştür. Mesela Papa Eugenius (1145-1153), 7 Nisan 1145 tarihinde Tapınak Şövalyeleri'ne yönelik yayınladığı *Militia Dei* adlı bir kararnamede, bu konuyu göz ardı etmemiştir. Papa, Tapınak Şövalyeleri'ne tanıdığı bazı imtiyazları dile getirdiği adı geçen kararnamede⁴⁹, tarikat biraderlerinin kalabalığa karışmalarının veya kiliseye gitmek vesilesiyle kadınlarla münasebet kurmalarının dindar ruhlarına uygun olmayacağını ve bu durumun onlar için büyük hatalar doğuracağını belirterek bu konuda onları ciddi anlamda uyarmıştır⁵⁰.

Tapınak Şövalyelerinin kadına karşı belirlenen tavrı ve davranışları, tarikatın zaman içindeki gelişimine paralel olarak sonradan yazılan diğer tüzük maddelerinde de görülmüştür. Bu tavır, ilk tüzük metni olan “İlk Tüzük (*Primitive Rule-Règle Primitive*)” kısmına sonradan eklenen, yani farklı tarihlerde kaleme alınan tüzük metinlerine yansımıştır. Mesela, “İlk Tüzük”ten yaklaşık 30 yıl sonra, yani 1165 yılı dolaylarında yazıldığı tahmin edilen tüzük metninin “Cezalar/Kefâret (*Penances-Pénalité*)” bölümünün 236. maddesi, kadın konusunda biraderleri ciddi anlamda uyarmıştır. Buna göre, kadınlarla irtibat kuran herhangi bir birader, tarikatın ağır cezalarından birisi kabul edilen “tarikat kıyafetlerinin elinden alınması” cezasıyla karşı karşıya kalacaktı. Bunun yanı sıra, zincire vurulma, üstat seçimine katılmama gibi ek cezalarla da muhatap olacaktı. Yine 1187'den önceki bir tarihte oluşturulduğu düşünülen “Genel Meclis Tutanakları (*The Holding of Ordinary Chapters-Tenue des Chapitres Ordinaires*)” adlı bölümün 452. maddesinde, biraderlerin kadınlarla münasebet kurması kesin olarak yasaklanmıştır. Bu maddeye göre, herhangi bir biraderin bu kurala riayet etmediği anlaşılırsa, yani kadınlarla münasebeti olduğu kanıtlanırsa, kıyafetlerine el konulacak, zincire vurulacak, mühür veya sancak taşıma hakkı elinden alınacak ve üstat seçimine katılmayacaktır. “Cezalar Üzerine Daha Fazla Detaylar (*Further Details on Penances -Nouveaux Détails sur la Pénalité*)” kısmını teşkil eden ve 1257 yılından sonra oluşturulduğu tahmin edilen tüzük metninin 594. maddesinde de, yukarıdaki maddelerde yer alan tüm uyarılar aynı şekilde yer almış ve kadınlarla ilişki kuran bir biraderin yine aynı cezalara tabi tutulacağı belirtilmiştir. Son olarak tüzük metninin 625. ve 679. maddelerinde de, tarikat üyelerinin, kadınlardan uzak durmaları gerektiği sarih bir dille açıklanmış, kadınlarla açık ya

49 Bu imtiyazlar için bk. Çeken, *age.*, s. 125-126.

50 “indecene enim est et animarum periculo proximum religosos fratres, adeunde occasione ecclesie, so virorum lurbis et mulierum frequentationibus immiscere.” Bk. *Cartulaire Général de l'Ordre du Temple 1119?-1150*, ed. Marquis d'albon, Librairie Ancienne, Paris 1913, No. X, s. 382; İng. tercümesi için bk. ve krş. *The Templars: Selected Sources*, çev. Malcolm Barber, Keith Bate, Manchester Medieval Sources, Manchester University Press, 2002, s. 66.

da gizli yollarla münasebet kurma eğiliminde olan biraderlerin maruz kalacağı cezai işlemlerden bahsedilmiştir⁵¹. XIII. yüzyılın sonlarında yaşanan bir olay, tarikatın kadınlarla münasebet kurma eğiliminde olan biraderleri cezalandırma konusundaki kararlılığı gösteren önemli bir örnektir. Buna göre Gusanlı Pons adlı bir birader, tarikatın hassasiyet gösterdiği kaidelerden birisi olan bekâret kuralını çiğneyerek evlenmek üzere tarikattan ayrılmıştır. Pons bir kadınla evlenmiş, fakat kısa süre sonra karısı ölünce geri dönmek istemiştir. Ancak Pons, tarikatın kadınlarla münasebet konusundaki kesin yargısını ihlal ettiği gerekçesiyle cezaya tabi tutulmuştur. Pons, tüzükte yer alan *bir yıl bir gün süreyle tarikat kıyafetlerine el konma* cezasını çektikten sonra yeniden kabul edilmiştir⁵².

Her bir bölümü farklı tarihlerde oluşturulan Tapınak Şövalyeleri'ne ait tüzük metinlerinde, tarikatın kadınlara karşı yaklaşımında bir değişiklik yaşanmadığı görülmüştür. Tarikatın 1129 yılında oluşturulan ilk tüzük metinlerinde kadınlara karşı belirlediği tavır, sonraki tarihlerde kaleme alınan diğer kısımlara da yansımıştır. Farklı tarihlerde kaleme alınan tüzük metinlerinde kadınlara yönelik yer alan benzer ifadeler ile aynı uyarı ve cezalar, biraderler arasında bu durumun sık yaşandığını ve tarikatın her dönem buna yönelik caydırıcı önlemler konusunda ısrarcı davrandığını göstermektedir. Bu duruma emsal teşkil edecek bir hadise, tarikatın geç bir döneminde kaleme alınan tüzük metnine yansımıştır. Buna göre, bir birader, bir gece vakti, diğer biraderlerin uyuduğu bir esnada gizlice evden çıkarak bir kadının evine gidip onunla beraber olmuş ve tarikatın en önemli kurallarından birisi olan “erdenlik (bekâret)” yeminini çiğneyip tüzük ihlali yapmıştır. Bu birader, sonrasında suçunu itiraf etmiş ve suça karşılık olarak tarikat içinde en ağır cezalardan birisi kabul edilen *tarikat kıyafetlerinin kendisinden alınması* cezasına çarptırılmıştır⁵³.

Tapınak biraderlerinin kadınlarla münasebetleri, tarikatın yargılanması esnasında tutulan mahkeme tutanaklarına da yansımıştır. Yargılama esnasında bazı biraderler, kadınlarla sık sık münasebet halinde olduklarını ve onlarla ilişkiye girdiklerini itiraf etmişlerdir⁵⁴. Nitekim *Bir Tapınak Şövalyesi ile yatmadan hiçbir kız kadın değildi/r* söylemi⁵⁵,

51 *The Rule of the Templars*, s. 14-16, 74, 120, 154; krş. *La Règle du Temple*, s. 156, 243, 309.

52 *The Catalan Rule of the Templars*, s. 87-89; Jochen Burgdorf, “The Templars’ and Hospitallers’ High Dignitaries: Aspects of International Mobility”, *International Mobility in the Military Orders (Twelfth to Fifteenth Centuries): Travelling on Christ’s Business*, ed. Jochen Burgdorf and Helen Nicholson, The University of Alabama Press, Tuscaloosa 2006, s. 11.

53 *The Rule of the Templars*, s. 160, madde 625.

54 Nicholson, “Templar Attitudes towards Women”, s. 4.

55 Sophia Menache, “The Templar Order; A Failed ideal”, *The Catholic Historical Review*, Vol. 79/

tarikatin kadınlarla münasebet konusundaki tüm uyarılara rağmen, biraderlerin zaman zaman bu uyarılara aldırış etmediğini ve tüzüğün bu konudaki yargısını ihlal ettiğini göstermiştir. XIII. yüzyılın sonlarına ait olduğu düşünülen bir yazı, tarikat tüzüğünün bir nüshasının arka sayfalarına yazılan ve bir biraderin bir kadına duyduğu aşkı dile getirdiği yaklaşık 12 kıtadan oluşan bir şiir⁵⁶, tüm kısıtlamalara rağmen, biraderlerin duygusal anlamda da kadınlardan uzak duramadıklarını gösteren bir örnektir.

Görüldüğü üzere Tapınak Şövalyeleri, Katolik Kilisesi'nin öğretilerine paralel olarak kadını asli günahın müsebbibi görmüşlerdi. Bu anlayıştan hareketle de, vasfı veya yakınlık derecesi ne olursa olsun, tarikata dâhil olması yasak olan ve biraderlerin kendisinden uzak durması gereken bir varlık şeklinde tanımlamışlardır. Tüzük vasıtasıyla da bu durumu hukuki bir zemine taşımışlardır. Ancak tarikatın kadın konusundaki net tavrına rağmen, bazı biraderlerin kadınlarla cinsel veya duygusal münasebetler kurarak zaman zaman kuralları ihlal ettiği görülmüştür. Tarikatın bu konudaki kural ihlali sadece bunlarla sınırlı kalmamış, kesin yargısına rağmen, bazı kadınların tarikata kız kardeş olarak dâhil edildikleri de anlaşılmıştır. Bu durumu örneklendirmeden önce, Troyes Konsili öncesinde tarikatın bu konudaki yaklaşımından kısaca bahsetmek faydalı olacaktır.

1129 yılındaki Troyes Konsili'nde tarikat için oluşturulan İlk Tüzük metninde, kadınların tarikata kız kardeş olarak alınmasının kesin olarak yasak olduğundan bahsetmiş ve bu metindeki 70. maddeyi referans göstermiştik. Ancak bu madde, bir hususa dikkat çekmektedir. O da, *bundan sonra kadınlar Tapınak Evi'ne kız kardeş olarak kabul edilmesin.* cümlesinde yer alan “bundan sonra” ibaresidir. Zira bu ibare, Tapınak Şövalyeleri'nin Troyes Konsili öncesinde kadınların tarikata üye olmasına müsaade ettiğini düşündürmektedir⁵⁷. Nitekim tarikat tüzüklerinin Troyes Konsili'nde kabul edilmesinden kısa bir zaman önce, Petrus Bernardi ve karısı Borella'nın, 28 Kasım 1128 tarihinde Tapınak Şövalyeleri tarikatına dâhil olması da, bu durumu örneklendirir niteliktedir⁵⁸.

No. 1, Jan, 1993, Catholic University of America Press, s. 9; Nicholson, “Templar Attitudes towards Women”, s. 4; Çeken, *age.*, s. 269.

56 Judith Oliver, “The Rule of The Templars and A Courtly Ballade”, *Scriptorium*, Tome 35/No. 2, 1981. s. 303-306, s. 305; bu şiirden, Helen Nicholson'un çalışması vasıtasıyla haberdar olup ulaştık. Nicholson, “Templar Attitudes towards Women”, s. 4-5.

57 *The Rule of the Templars*, dipnot 70.1, s. 36.

58 *Notum sit cunctis presentibus et futuris quia ego, Petrus Bernardi, et uxor mea, Borrella, donamus Domino Deo et militibus Templi Salomonis de Iherusalem, qui modo ibi sunt...* (Şimdiki ve gelecekteki herkes bilsin ki, Ben Petrus

Troyes'te oluşturulan ilk tüzük metinlerinden, Tapınak Şövalyeleri'nin konsil öncesinde, kadınların tarikata üyeliğini kabul ettiği anlaşılrsa da, konsil sonrası düzenlenen tüzüklerle, bu durumun net olarak yasaklandığı görülmüştür. Ancak karşılaştığımız bazı örnekler, tüzüğün bu konudaki sarıh ifadelerine rağmen, tarikatin kadın üye kabul ettiğini, yani bir bakıma kural ihlali yaptığını ortaya koymuştur. Bu örneklerden birisi, 29 Temmuz 1133 tarihinde tarikata dâhil olan Açalaidis adlı kadındır. Açalaidis, tüm servetinden feragat edip “ruhunu ve bedenini Tanrı'ya ve Kudüs'ün kutsal şövalyeliğine” adadığını belirterek, Tapınak Şövalyelerine katılmıştır⁵⁹. Yine 1133 tarihinde tarikatin Douzens'teki evine bağışlar yapan Laurette adlı bir kadın, bu hususta dikkat çeken başka bir örnektir. Laurette, kıyamet gününün şerrinden ve cehennem azabından kurtulmak için ve bir gün tarikata dâhil olma umuduyla, kocası Guillaume de Pignau ile birlikte Tapınak Şövalyeleri'ne bağışlar yapmıştır⁶⁰. Bu örnekten de de anlaşılacağı üzere karı-koca zaman zaman tam üye statüsünde tarikata dâhil olabiliyorlardı⁶¹. Takip eden diğer örnekler ise şöyledir: 1160 yılında Fransa'nın Douzens bölgesinden Poncia Raina adlı bir kadın tüm servetini bağışlayarak, kızıyla birlikte tarikata dâhil olmuştur. 1172 yılında Robert Hardels adlı bir şahıs, karısıyla birlikte tüm servetlerinden feragat ederek üye olmuşlardır. 1175 yılında, Serolu Ramon, Lavansalı William ve Wilhelma adlı kardeşler, anneleri Romano'nun tarikata dâhil olması için bağış yapmışlardır. 1178 yılından kısa bir zaman önce, Pichangesli Odo tarikata kız kardeş olarak dâhil olmuştur. 1185 yılında Subiratslı Adaladis adlı bir kadın, 1198/99 yılında ise Rixendis adlı başka bir kadın ruhlarını ve bedenlerini adayarak tarikata kız kardeş olarak katılmıştır⁶². Yine hiçbir mal varlığı olmayan Elisabeth Magnou adlı bir kadın, bedenini ortaya koyarak kendini tarikatin hizmetine adanmıştır⁶³.

Bernardi ve eşim Borella, Efendimiz Tanrı'ya ve Kudüs'teki Süleyman Tapınağı Şövalyeleri'ne bağışlıyoruz... Bk. Cartulaire Général de l'Ordre du Temple, no. 18, s. 12; Bom, age., s. 24. Latince çevirinin kontrolünü yapan Abdurrahman Onur Çalışır'a teşekkür ederim.

59 *Ego, Açalaidis femina, dono et laudo corpus meum et animam meam Domino Deo et ad sanctam miliciam Iherosolimitani, qui vocatur Templum Salomonis... (Ben, kadın Açalai, bedenimi ve ruhumu, Süleyman Tapınağı olarak adlandırılan Kudüs'teki Kutsal Şövalyeliğe bağışlıyorum...)*. Bk. *Cartulaire Général de l'Ordre du Temple*, Belge no. 68, s. 51-52; Nicholson, “Templar Attitudes towards Women”, s. 2.

60 M. C. Barber, “The Social Context of the Templars”, *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 34, 1984, Cambridge University Press on Behalf of the Royal Historical Society, s. 42.

61 Helen J. Nicholson, “The Military Orders and Their Relations with Women”, *The Crusades and The Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, ed. Zsolt Hunyadi - Jozsef Laszlovsky, Department of Medieval Studies Central European University, Budapest 2001, s. 409.

62 Bom, *age.*, s. 24-25.

63 Barber, *agm.*, s. 43.

XIII. yüzyıla gelindiğinde, kadınların Tapınak Şövalyeleri Tarikatı'na kabulünün devam ettiği görülmüştür. Chaldefeldeli Şövalye Richard'ın (*Richard of Chaldefelde*) karısı Joanna ve Lorachlı Berengaria adlı kadınlar, bu dönemde tarikata kabul edilen kadınlar arasında yer almışlardır⁶⁴. 1226 yılında ise Proenza adlı bir kadın, yıllık bağışlar yapmayı taahhüt ederek tarikata dâhil olmuştur. 1234 yılında da Aiglina adlı bir kadın, kocasıyla birlikte Tapınak Şövalyeliği Evi'ne katılmıştır. 1249 yılında Margarita adlı kadın, Burgonya'da Tapınak Şövalyeleri'nin bir üyesi olmuştur. Agnes Chatella adlı başka kadın, 1267 yılında Tapınak Şövalyelerinin Provence'deki Bras Komutanlığı tarafından tarikata kabul edilmiştir. 1284 yılında Soigneiolu Sycilla, kızları Isabel ve Margareta ile birlikte Champagne bölgesinde tarikata kabul edilen başka kadınlardır⁶⁵. Tüzük metninin kadın konusundaki kesin yargısına rağmen, tarikatın bekâr, evli, yaşlı fark etmeksizin her statüden kadınları üyeliğe kabul ettiği görülmektedir⁶⁶.

Yukarıda, XII-XIII. yüzyıllarda Tapınak Şövalyelerinin kadınları üye olarak kabul ettiklerini bazı örnekler üzerinden açıklamaya çalıştık. Söz konusu örnekler, tüzüğün bu konudaki kesin yargısına rağmen, Tapınak Şövalyelerinin tarikatta kadın katılımına müsaade ettiklerini gösteren somut örnekler olarak göze çarpmıştır. Nitekim tarikatın 1307 yılındaki yargılanması esnasında bazı biraderlerin bu konuyla ilgili itirafları da olmuştur. Kadınların açlık-itaat ve bekâret yemini ederek tarikata dâhil edildiklerine dair itiraflar, Paris'teki mahkeme tutanaklarında da açıkça görülmüştür. Buna göre Tapınak Şövalyeleri, kendi kumandanlıklarında kadınları tarikata kız kardeş olarak kabul edip onları cinsel arzularını⁶⁷ gidermek için kullanmışlardı. Biraderler, manastır yeminine aldırılmaksızın, ruhlarını kurtarmak için tarikata dâhil olan kadınları cinsel münasebet konusunda zorlamışlardı; onlardan çocuk dünyaya getirmişlerdi.

64 Alan Forey, "Woman and the Military Orders in the Twelfth and Thirteenth Centuries", *Military Orders and Crusades*, Variorum, 1994, s. 66.

65 Bom, *age.*, s. 26.

66 Francesco Tommasi, "Men and Women of the Hospitaller, Templar and Teutonic Orders: Twelfth to Fourteenth Centuries", *Hospitaller Women in the Middle Ages*, ed. Anthony Luttrell and Helen J. Nicholson, Routledge, London and New York 2006, s. 85.

67 Helen Nicholson, tarikatın yargılanması esnasında yapılan çapraz sorguda, çok az kişinin kadınlarla cinsel münasebet konusunda itirafta bulunmasını, Tapınak biraderlerinin erdenlik yeminine gösterdikleri sadakatın bir göstergesi olarak değerlendirmektedir. Bkz. Nicholson, "The Military Orders...", s. 411.

Daha sonra bu çocukları tarikata birader olarak kabul etmişlerdi⁶⁸. Bu duruma dair somut bir örnek, tarikatın Payns bölgesi kumandanı Ponzard de Cizy tarafından yazılan memorandum ile gün yüzüne çıkmıştır. Ponzard de Cizy, kadınların açlık, itaat ve erdenlik yemini ederek tarikata kabul edildiğini, bunun yaygın⁶⁹ ve yerleşik bir uygulama olduğunu dile getirmiş, kabul edilen kadınların, biraderler tarafından taciz edildiğini ileri sürmüştür⁷⁰.

Kadınların tarikata kabul edilip cinsel anlamda istismar edildiklerine, biraderlerle aynı evlerde yaşadıklarına⁷¹ ve hatta kadınlara ait bazı Tapınak evlerinde biraderlerin görev yaptığına dair itiraf⁷² ve bilgiler, şüphesiz tarikat içinde kadınların varlığını somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Özellikle Tapınakçı biraderlerin bazı evlerde kadınlarla birlikte yaşadıkları ve kadınlara ait bazı Tapınak evlerinde biraderlerin çalıştığı bilgisi, kadınlarla münasebet kurmak isteyen biraderler için şüphesiz teşvik edici olmuştur⁷³.

68 ...du auxdites soeurs obeissance, chastete, pauvrete et lesdits maîtres leur promettaient... les autres soeurs qui etaient d'un certain age et qui pensaient etre entrees dans l'ordre..., il fallait que les... fissent de force leur volonte; et lesdites soeurs en avaient des enfants... Bk. *Le dossier de l'affaire des Templiers*, ed. Georges Lizerand, Paris 1923, s. 159, 161; ayrıca krş. Forey, "Woman and the Military Orders...", s. 66.

69 Helen Nicholson, tarikata kadınların kız kardeş olarak kabul edilmesinin yaygın bir uygulama olduğuna dair itirafa ihtiyatlı yaklaşır. Ona göre eğer kadınların tarikata kabulü yaygın bir uygulama olsaydı, Fransa'daki tutuklamalarda, tutuklananlar arasında kadınlar da olurdu. Nicholson'a göre kadınların tarikatta hiçbir yasal dayanağı yoktu. Bk. Nicholson, "Templar Attitudes towards Women", s. 3.

70 Forey, "Woman and the Military Orders...", s. 66; Nicholson, "Templar Attitudes towards Women", s. 3.

71 Tommasi, agm., s. 85; Nicholson, "Templar Attitudes towards Women", s. 4.

72 Kadınların tarikata kabul edilip cinsel anlamda istismar edildiklerine, biraderlerin onlarla aynı evlerde yaşayıp onlarla münasebet halinde olduklarına dair itiraflar, yargılama esnasında tarikata isnat edilen suçlar arasında yer almadığı için bazı tarihçiler tarafından ihtiyatla yaklaşılması gereken bilgiler olarak değerlendirilmektedir. (bk. Tommasi, agm., s. 84-85); ancak burada dikkat çekilmesi gereken husus, yargılama esnasında tarikata isnat edilen en bariz suçun eş cinsellik olmasıydı. O süreçte bu suç, daha fazla ön plana çıkarılmış ve tarikatın en ağır şekilde itham edildiği suçlardan birisi olmuştu. Nitekim Kral Philip de bu suç üzerinden Tapınakçılara ciddi anlamda yükleniyordu. Eş cinsel suçlamalar, muhtemelen kadınlarla münasebet kurma eyleminden daha ağır bir suç olarak kabul ediliyordu ve o dönemin değer yargıları göz önünde bulundurulduğunda tarikata daha fazla zarar verebilecek bir suçtu. Kanaatimizce bundan dolayı, tarikat üyelerinin kadınlarla münasebeti ön plana çıkarılmak yerine, eş cinsel uygulamaları üzerinde daha fazla durulmuştu. Eş cinsel uygulamaların zıddı sayılabilecek kadınlarla münasebet ise muhtemelen yargılama sürecinde bilinçli olarak göz ardı edilmişti. Nitekim bazı üyelerin kadınlarla zaman zaman münasebet halinde oldukları gerçeği gerek tüzik metinlerinde yer alan uyarı ve yasaklardan ve gerekse yapılan kimi itiraflardan anlaşılmaktadır.

73 Alan J. Forey, "Desertions and Transfers from Military Orders (Twelfth to Early-Fourteenth Cen-

Kadınların kız kardeş sıfatıyla kabulünün tüzük tarafından yasaklanması ve tarikat yöneticilerinin de bu konuda resmi bir irade ortaya koymaması⁷⁴, Tapınak Şövalyeleri'ni, kadınları illegal yollarla tarikata alma düşüncesine sevk etmiş olmalıdır. Tabii bu, tarikat içindeki kadın sayısını ortaya koyma hususunu zorlaştıran bir faktör olmuştur. Ancak Aragon ve Navarre bölgelerinde 1135 ile 1182 yılları arasında dâhil edilen üye sayısına dair istatistikî bilgiler, en azından bu bölgeler ve bu tarihler özelinden genel bir kanıya ulaşma hususunda destekleyici olmaktadır. Buna göre bu tarihler arasında 520 kişi tarikata dâhil edilmiş ve bunların 456'sının erkek, 64'nün de kadın olduğu belirlenmiştir. Bu da, yaklaşık %12'lik bir kadın oranına tekabül etmektedir. 1205 ile 1219 yıllarında ise, tarikata dâhil olan toplam altı kişiden, yalnızca biri kadındır⁷⁵.

Tarikata dâhil olan kadınların sayısı kadar, bu kadınların hangi sıfatla kabul edildiği, değinilmesi gereken başka bir konudur. Her ne kadar kadınların servetlerini bağışlamaları karşılığında, yasal olmayan bir statüde kabul edildiklerine dair iddialar olsa da⁷⁶, bazı kadınların tarikat içinde üstlendiği roller, bu durumun her zaman öyle olmadığını göstermiştir. Ermengarda d'Oluja adlı kadının tarikata kabulü ve burada üstlendiği rol, bu duruma örnek teşkil eder. Ermengard ve kocası Gombau d'Oluja, 1196 yılında bazı mülklerini bağışladıktan sonra tarikata dâhil olmuşlardır. Bu noktada dikkat çeken husus, kız kardeş olarak kabul edilen Ermengard'ın, tarikatın Katalonya'daki Barbera bölgesi yakınlarında bulunan Rourell Tapınak Evi'nin komutanı olarak kayıtlarda yer almasıdır. Tarikata tam üye sıfatıyla dâhil olan Ermengard⁷⁷, Rourell Tapınak Evi'nin komutanı olarak burada bulunan tüm birader ve kız kardeşleri yönetme yetkisine sahip olmuştur. Ermengard, Tapınak Şövalyeleri'nde bu özelliğe sahip ilk kız kardeş olarak dikkat çekmiştir⁷⁸. Bu kayıt, tüzüğün bu konudaki kesin yargısına rağmen, tarikatın

uries)", *Traditio*, Vol. 60, 2005, s. 163-164; Tommasi, agm., s. 84.

74 Forey, "Woman and the Military Orders...", s. 66.

75 Bom, *age*, s. 25.

76 Helen Nicholson, kadınların sahip oldukları malları bağışlamaları karşılığında tarikata kabul edildiklerini ancak burada yasal olmayan bir statüye sahip olduklarını iddia etmektedir. Bkz. Nicholson, "Templar Attitudes towards Women", s. 2

77 Helen Nicholson'a göre, Ermengard'ın tarikate sadece "tam üye" sıfatıyla dâhil olmayıp aynı zamanda burada önemli bir makama terfi etmesinin en önemli sebebi, tarikata dâhil olurken yaptığı büyük maddi katkıyla alakalıydı. Bk. Nicholson, "The Role of Women ...", s. 224-225; aslında bu durum, tarikat tüzüğünde yer alan ve ağır suçlardan birisi kabul edilen "dinsel görevi satın alma" suç kapsamına çok benzemektedir. Rüşvet veya vaat yoluyla birisinin tarikata girmesine yardım etmek olarak tanımlanan bu suç, tarikattan kovulmak için önemli bir sebepti. Bk. *The Rule of Templars*, Madde 224, s. 73; Çeken, *age*, s. 394-395.

78 Francesco Tommasi, "Men and Women of the Hospitaller, Templar and Teutonic Orders: Twelfth to Fourteenth Centuries", *Hospitaller Women in the Middle Ages*, Edited by Anthony Luttrell And

bazı bölgelerde kadınları kabul ettiğini ve onlara önemli görevler verdiğini gösteren ender örneklerden birisi olarak göze çarpmaktadır. Nitekim Tapınak Şövalyeleri'nde kadınların varlığının tarikatın işleyişine ve gelirine önemli katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Kadınlara tahsis edilen Tapınak evleri, tarikat içinde ekonomik anlamda önemli bir rol üstlenmekteydi. Genelde arazi sahibi olarak tarikata dâhil edilen kız kardeşler, işlettikleri topraklardan elde ettikleri gelirin yaklaşık üçte birini (*responson*) merkeze aktarırlardı. Bu, tarikatın ekonomik işleyişi adına önemli bir faaliyetti⁷⁹.

Tapınak Şövalyeleri'ne kız kardeş olarak kabul edilen kadınların yanı sıra, maaş karşılığında tarikatta çalışan veya tarikatın bizzat kendilerine yardımlarda bulunduğu kadın örneklerine de raslanmıştır. Maaş karşılığında çalışan kadınların varlığı, tarikatın Baugy'de sahip olduğu mülklerin envanter kayıtlarından anlaşılmaktadır. Burada yer alan kayıtlara göre üç kadın, maaş karşılığında mandırada çalışmışlardır⁸⁰. Bunun dışında kadınların Tapınakçılara ait evlerde çalıştığına dair başka bir örnek, tarikatın Fransa Sours bölgesinde bulunan evine ait bir envantere anlaşılmaktadır. Jochen Burgtorf tarafından dikkat çekilen ve tarikatın tutuklanma dönemine ait olan bu envantere göre, Sours'daki Tapınak evinde kadınların kaldığı bir ev/bölüm (*domus feminarum -camera mulierum*) vardı ve buradaki kadınlar çamaşırcı olarak görev yapıyordu⁸¹. Tarikat tarafından yardım gören kadınlara baktığımızda ise karşımıza çıkan ilk örneklerden birisi 1196 yılına tekabül etmektedir. Tapınakçılar bu tarihte, Talladelli Nina adlı fakir bir kadına yardım etmişlerdir. Yine 1176 yılında Tapınakçılar, Aragonese bölgesinde yaşayan Batizolu Dominic adlı bir şahıs ile karısına gıda yardımında bulunmuşlardır. 1248 yılında Siesteli Dominica adlı bir kadına Zaragoza'da kilise yakınlarında bir ev hibe etmişlerdir. XIV. yüzyılda Restonlu Richard adlı bir adamın dul kalan karısı Agnes'a iki öküz, dört domuz, yakacak, para ve arazi vermişlerdir⁸².

Tapınak Şövalyeleri'nin tüzük metinleri her ne kadar kadının varlığını kesin olarak yasaklayıp, biraderlerin ona karşı mesafesini resmî olarak belirlese de, bazı kadınlar, tarikat tarafından büyük bir saygıyla anılmış kendilerine büyük

Helen J. Nicholson, Routledge Taylor & Francis Group, Londra ve New York 2006, s. 87; Myra Miranda Bom, *age*, s. 25; Nicholson, "The Role of Women ...", s. 223.

79 Nicholson, "The Role of Women ...", s. 225.

80 Forey, "Woman and the Military Orders...", s. 69.

81 Jochen Burgtorf, "The Trial Inventories of the Templars' Houses in France: Select Aspects", *The Debate on the Trial of the Templars (1307-1314)*, ed. Jochen Burgtorf, Paul Crawford - Helen J. Nicholson, Ashgate Publishing Company, 2010, s. 111; ayrıca bk. Nicholson, "The Role of Women ...", s. 222-223.

82 Forey, "Woman and the Military Orders...", s. 63-65.

bir kutsiyet atfedilmiştir. Hatta bu saygı ve kutsiyet, tüzük metinlerine de çok net yansıtılmıştır. Bu kadınlardan şüphesiz en önde geleni, İsa Mesih'in annesi Meryem'dir. Meryem'in günahsız doğduğuna inanan Tapınak Şövalyeleri⁸³, Bernard de Clairvaux'nun etkisiyle midir bilinmez, XII. yüzyıldan itibaren önemli bir gelişim gösteren ve "Cennet'in Kraliçesi" veya "Tanrı'nın Annesi" olarak görülen Meryem kültüne sıkı bir bağlılık göstermeye başlamışlardır⁸⁴. Tapınak Şövalyelerinin Meryem kültüne bağlılığı, Avrupa'da O'nun adına kurdukları kiliselerle de ön plana çıkmıştır⁸⁵.

Tapınak Şövalyeleri'nin Meryem'e duyduğu hürmet ve onu tarikatın bir hamisi olarak görmesi⁸⁶, tüzük metinlerine de açıkça yansımıştır. Meryem kültü, Tapınak Şövalyeleri tarafından kutlanması gereken dinî ritüeller arasında yer almıştır. Mesela 7 Nisan-2 Haziran tarihleri arasına denk geldiği düşünülen "Meryem'in Göğe Yükseliş Günü" ile "Azize Meryem Yortusu", tarikat içinde kutlanması gereken dinî bir ritüel olarak belirlenmiştir⁸⁷. Tarikatın Büyük Üstat seçimi gerçekleştirilirken, Büyük Üstat seçilen kişi, tüzük gereği kutsallar üzerine yemin ederken, ismini zikretmek zorunda olduğu kutsallardan birisi de Meryem olmuştur⁸⁸. Tapınak biraderlerinin günahlarının bağışlanması için yaptıkları itiraflarda, tarikatın gündelik olarak gerçekleştirdiği dinî ritüellerde ve yeni üye kabullerinde, Meryem, ismi zikredilmesi⁸⁹ ve büyük saygı duyulması gereken önemli bir kadın figürü olmuştur.

Meryem dışında tarikat için büyük bir kutsiyet arz eden bir diğer kadın, Hristiyanlığın erken dönemlerinde pagan ve heretiklere karşı mücadelesiyle sembol haline gelmiş Azize Euphemia'dır (ö. 303). Rum Ortodoks Kilisesi tarafından da büyük bir kutsiyet atfedilen ve kalıntıları İstanbul St. George Kilisesi'nde

83 Nicholson, "The Military Orders...", s. 412.

84 Helen J. Nicholson, "The Head of St. Euphemia: Templar Devotion to Female Saints", *Gendering the Crusades*, ed. Susan B. Edgington-Sarah Lambert, Columbia University Press, New York 2002, s. 110; James Wasserman, *The Templars and the Assassins: The Militia of Heaven*, trans. Lisa Coffin, Inner Traditions, Rochester, Vermont 2001, s. 159.

85 Elena Bellomo, *The Templar Order in North-West Italy (1142- c. 1330)*, Brill, Leiden-Boston 2008, s. 60-61; Nicholson, "Templar Attitudes towards Women", s. 5; Çeken, *İsa'nın Yoksul Askerleri...*, s. 381-382.

86 Nicholson, "The Head of St. Euphemia...", s. 109-110.

87 *The Rule of the Templars*, s. 26, 37, 38, 99, Madde 28, 74, 75, 357, 358.

88 *The Rule of the Templars*, s. 70, Madde 212-214.

89 *The Rule of the Templars*, s. 108, 109, 140, 168, 170, 171, madde 400, 401, 539, 670, 667, 678.

bulunan Kadıköylü Azize Euphemia, Tapınak Şövalyeleri tarafından büyük bir saygı ve kutsiyetle anılmıştır. Tarikat, Doğu Akdeniz coğrafyasında faaliyet yürüttüğü zaman zarfında Azize Euphemia'ya ait kutsal kalıntıları buldukları mekânlarda muhafaza etmiştir. Azize Euphemia kalıntılarının gerçekliğine inanan Tapınakçılar, onun Tanrı'nın huzurunda kendilerine şefaet getireceğine inanmışlardır. Bunun dışında azizeler, diğer askeri tarikatlarda olduğu gibi, Tapınak Şövalyeleri tarafından da kutsiyet atfedilen kadınlar statüsünde yer almışlardır⁹⁰.

Sonuç

Orta Çağ Avrupa'da kilisenin kadın konusunda yarattığı imaj, toplumun genelinde ve bilhassa dönemin dinî yapılanmaları üzerinde etkili olmuştur. Bu etki, Haçlı Çağ'ında ortaya çıkan dinî-askerî tarikatlar üzerinde de net bir şekilde görülmüştür. Bu tarikatlar, ait oldukları toplumsal değerlerden ve bağlı oldukları dinî kaidelerden beslenerek kadın konusunda kendilerine özgü bir anlayış geliştirmişlerdir ve bunu tüzükler vasıtasıyla hukuki bir zemine taşımışlardır. Her tarikat, kadın konusunu tüzükler vasıtasıyla hukuki bir çerçeveye hapsede de şartların gereksinimi, bu tarikatlar özelinde bazı gelişmeleri zaruri kılmıştır. Haliyle bu durum, kadın konusundaki teorik yaklaşımlar ile pratik uygulamalar arasında bir tezat oluşturmuştur. Şartların gerektirdiği ihtiyaçlar, tarikatların bağlı oldukları hukukî kurallardan zaman zaman sapmalarına yol açmıştır. Töton Şövalyeleri ile birlikte kadın konusunda diğer tarikatlardan daha katı bir anlayışa sahip olan Tapınak Şövalyeleri Tarikatı, büyüyüp geliştikçe artan ihtiyaçlar karşısında bu konuda daha esnek bir tavır sergilemek zorunda kalmıştır; birçok zaman kadınlardan faydalanma yoluna gitmiştir. Ancak bunu, zaman zaman, gayri resmî olarak, yani tarikatın hukuki işleyişine aykırı bir şekilde yapmıştır. Bu durum, katı kurallarına rağmen, Tapınak Şövalyeleri'nin ihtiyaç hâlinde işleyiş kurallarında bir esnemeye gidebildiğini göstermekle birlikte, tarikat içinde kadının varlığına duyduğu ihtiyacın da bir göstergesi olmuştur.

Ağırlıklı olarak gayri resmî bir şekilde kabul edilen kadınların, tarikatta farklı rol ve görevlerde bulunduğu anlaşılmıştır. Kaynaklardaki sınırlı bilgiler nedeniyle tam ortaya konamasa da, eldeki verilerden hareketle, kadınların gerek maddi gelir sağlama noktasında ve gerekse gündelik işlerin yürütülmesi hususunda tarikat

90 Nicholson, "The Head of St. Euphemia...", s. 110-111; Nicholson, "Templar Attitudes towards Women", s. 5; Nicholson, "The Military Orders...", s. 412.

İNİNDE ÖNEMLİ FAALİYETLER YÜRÜTTÜKLERİ DÜŞÜNÜLMEKTEDİR. Tarikata dâhil olurken önemli bağışlar sağlayan kadınlar⁹¹, Tapınak evlerinde yürüttükleri gündelik işlerle de işleyişte aktif rol oynamışlardır. Zaman zaman tarikat içinde yöneticilik vasfında dahi görülebilen kadınlar, tüm bunlara rağmen resmî biraderlerin uzak durması gereken bir varlık olarak anılmıştır. Tarikat bunu, ciddi cezaî yaptırımlar üzerinden uygulamaya çalışmıştır. Öyle ki, İsa'nın annesi Meryem ve bazı azizeler dışında kalan tüm kadınlar, tarikatın resmî yapılanma anlayışı doğrultusunda uzak durulması gereken varlıklar olarak nitelendirilmiştir. Nitekim bazı cezaî işlem örneklerinden de bu durum çok net anlaşılmaktadır. Ancak buna rağmen tarikat işleyişinde kadının fiili olarak aktif görevler üstlenmesinin ve biraderlerin onlarla münasebet kurmasının önüne geçilememiştir. Tüzüğün bu konudaki kesin yargısına rağmen bağış veya rüşvet karşılığında kadınların tarikata dâhil edilmesi, bazılarının biraderler tarafından istismar edilmesi, merkezi otoritenin bu konuda tam anlamıyla bir denetim mekanizması oluşturamadığının göstergelerinden birisidir. Dolayısıyla, kadın konusunda hukuki anlamda katı kurallara sahip tarikatın, belli dönem ve bölgelerde bir yozlaşma içerisine girdiğini söylemek mümkündür.

91 Helen Nicholson'un da belirttiği gibi, kadınların tarikata dâhil olmak için bağış yapması, onların kabulünü kolaylaştıran en önemli faktördü. Ona göre bu durum, tarikatların bu konuda pragmatik bir yaklaşım içinde olduklarını gösteren somut bir kanıttır. Bk. Nicholson, "The Military Orders...", s. 413.

KAYNAKLAR

- Arab Historians of the Crusades*, select. and trans. from the Arabic Sources by Francesco Gabrieli, Routledge Taylor&Francis Group, 2010.
- Altınay, Ramazan - Dağdeviren, Habibe Ceren, “Haçlı Devletleri Döneminde Kadın Algısı, Siyasi Evlilikler ve Devlet Yönetiminde Kadınların Rolü”, *Journal of History Culture and Art Research*, 10/3, 2021, s. 95-109.
- Bellomo, Elena, *The Templar Order in North-West Italy (1142- c. 1330)*, Brill, Leiden-Boston 2008.
- Bennett, Matthew, “Virile Latins, Effeminate Greeks and Strong Woman: Gender Definitions on Crusade?” *Gendering the Crusades*, ed. Susan B. Edginton and Sarah Lambert, Colombia University Press, New York 2002.
- Bom, Myra Miranda, *Women in the Military Orders of the Crusades*, Palgrave Macmillan, New York 2012.
- Burgtorf, Jochen, “The Templars’ and Hospitallers’ High Dignitaries: Aspects of International Mobility”, *International Mobility in the Military Orders (Twelfth to Fifteenth Centuries): Travelling on Christ’s Business*, ed. Jochen Burgtorf and Helen Nicholson, The University of Alabama Press, Tuscaloosa 2006, s. 105-115.
- Burgtorf, Jochen,, “The Trial Inventories of the Templars’ Houses in France: Select Aspects”, *The Debate on the Trial of the Templars (1307–1314)*, ed. Jochen Burgtorf, Paul Crawford and Helen J. Nicholson, Ashgate Publishing Company, UK 2010, s. 105-115.
- Carriere, Maria, “Women in the First Crusade and the Kingdom of Jerusalem”, *WWU Honors Program Senior Projects 120*, Spring 2019, s. 1-55.
- Cartulaire General de l’Ordre du Temple 1119?-1150*, ed. Marquis D’albon, Librairie Ancienne, Paris 1913.
- Caspi-Reisfeld, Keren, “Woman Warriors during the Crusades, 1095-1254”, *Gendering the Crusades*, ed. Susan B. Edginton and Sarah Lambert, Colombia University Press, New York 2002, s. 94-107.
- The Catalan Rule of the Templars: A Critical Edition and English translation from Barcelona, Archivo de la Corona de Aragon, Cartas Reales, MS 3344*, ed. Judi Upton-Ward, Woodbridge 2003.
- Chronicle of the Third Crusade: A Translation of the Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, trans. Helen J. Nicholson, Routledge, London and New York 1997.

- The Confession of St. Augustine*, trans. J. G. Pilkington, International Collectors Library, New York 2004.
- Çeken, Muhittin, *İsa'nın Yoksul Askerleri: Tapınak Şövalyeleri (Kuruluşu, Yükselişi, Kurumsal Yapısı ve Düşüşü)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.
- Çeken, Muhittin, "Tapınak Şövalyeleri'nin Yol Haritası: 1129 Tarihli Tüzük ve Düşündürdükleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C 5/S. 3, 2019, s. 670-687.
- The Deeds of the Franks and Other Jerusalem-Bound Pilgrims*, ed. and trans. Nirmal Dass, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., United Kingdom 2011.
- Evans, Michael R., "Unfit to Bear Armas: The Gendering of Armas and Armour in Accounts of Women on Crusade", *Gendering the Crusades*, ed. Susan B. Edginton and Sarah Lambert, Colombia University Press, New York 2002.
- Forey, Alan, "Woman and the Military Orders in the Twelfth and Thirteenth Centuries", *Military Orders and Crusades*, Variorum 1994, s. 64-93.
- Forey, Alan J., "Desertions and Transfers from Military Orders (Twelfth to Early-Fourteenth Centuries)", *Traditio*, Vol. 60, 2005, s. 143-200.
- Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, çev. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Genç, Özlem, "Ortaçağ Avrupasında Kadın", *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Lotus Yayınevi, Ankara 2011, s. 241-296.
- Genç, Özlem, *Orta Çağ Avrupası: Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayat*, Kronik Yayınları, İstanbul 2022.
- Goff, Jacques Le, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, çev. Hanife Güven-Uğur Güven, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1999.
- Goff, Jacques Le, *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?*, çev. Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- Hanks, Merry E. Wiesner, *Tarihte Toplumsal Cinsiyet*, çev. Meral Çiyan Şenerdi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- The History of the Holy War: Ambroise's Estoire de la Guerre Sainte, II*, trans. Marianne Ailes, Notes by Marianne Ailes&Malcolm Barber, The Boydell Press, Great Britain 2003.
- Hodgson, Natasha R., *Women, Crusading and the Holy Land in Historical Narrative*, The Boydell Press, Great Britain 2007.
- Holt, P. M., *Haçlılar Çağı*, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

- İstek, Gülşen, “Haçlı Seferlerine Katılan Kadınlar”, *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, 19(2), 2019, s. 205-224.
- Kaleli, Emrullah, “Haçlı Seferlerinde Kadınlar”, *International Academic Research Congress*, Ines 2018, s. 1043-1048.
- Kitab-ı Mukaddes, *I. Timoteos, Efeslilere Mektup, Korintliler*.
- Lambert, Sarah, “Crusading or Spinning”, *Gendering the Crusades*, ed. Susan B. Edgington and Sarah Lambert, Colombia University Press, New York 2002.
- Maier, Christoph T., “The roles of women in the crusade movement: A survey”, *Journal of Medieval History*, March 2004, s. 61-82
- Menache, Sophia, “The Templar Order; A Failed ideal”, *The Catholic Historical Review*, Vol. 79/No. 1 (Jan, 1993), Catholic University of America Press, s. 1-21.
- Nicholson, Helen J., “The Head of St. Euphemia: Templar Devotion to Female Saints”, *Gendering the Crusades*, ed. Susan B. Edgington-Sarah Lambert, Colombia University Press, New York 2002, s. 108-120.
- Nicholson, Helen J., “The Military Orders and Their Relations with Women”, *The Crusades and The Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, ed. Zsolt Hunyadi and Jozsef Laszlovszky, Department of Medieval Studies Central European University, Budapest 2001, s. 407-414.
- Nicholson, Helen J., “The Role of Women in the Military Orders”, *Militiae Christi: Handelingen van de Vereniging voor de Studie over de Tempeliers en de Hospitaalbridders vzw*, year 1, 2010, s. 210-219.
- Nicholson, Helen, “Templar Attitudes towards Women”, *Medieval History*, 1/3, 1991, s. 74-80.
- Nicholson, Helen J., “Women and the Crusades”, *Hereford Historical Association*, Friday 22 Feb. 2008, s. 1-35.
- Nicholson, Helen J., “Women’s Involvement in the Crusades”, *The Crusader World*, ed. Adrian Boas J. Boas, Routledge, London and New York, 2016, s. 54-67.
- Nicholson, Helen, “Women on the Third Crusade”, *Journal of Medieval History*, Vol.23/ Issue: 4, 1997, s. 335-349.
- Oliver, Judith, “The Rule of the Templars and A Courtly Ballade”, *Scriptorium*, Tome 35/No2, 1981, s. 303-306.
- Opitz, Claudia, “Geç Ortaçağ’da Yaşam”, *Kadınlarn Tarihi: Ortaçağ’ın Sessizliği*, II, ed. Georges Duby-Michelle Perrot, çev. Ahmet Fethi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1992, s. 255-300.

- La Règle du Temple*, ed. Henry de Curzon, Publiée Pour la Société de l'Historie de France, Paris 1886.
- Le dossier de l'affaire des Templiers*, ed. Georges Lizerand, Paris 1923.
- Richard of Holy Trinity Itinerary of Richard I and others to the Holy Land*, trans. A Classical Scholar and A Gentleman Well-Read in Medieval History, In parentheses Publications Medieval Latin Series Cambridge, Ontario 2001.
- Robert the Monk's History of the First Crusade*, trans. Carol Sweetenham, Routledge, London and New York 2016.
- The Rule of the Templars: The French Text of the Rule of The Order Knights Templar*, trans. J. M. Upton-Ward, The Boydell Press, Woodbridge 1992.
- Serdar Murat- Hanar, Murat, "Orta Çağ Avrupası'nda Kadın Algısı", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, vol. 17-October 2021, s. 166-177.
- The Templars: Selected Sources*, trans. Malcolm Barber-Keith Bate, Manchester Medieval Sources, Manchester University Press 2002.
- Tommasi, Francesco, "Men and Women of the Hospitaller, Templar and Teutonic Orders: Twelfth to Fourteenth Centuries", *Hospitaller Women in the Middle Ages*, ed. Anthony Luttrell and Helen J. Nicholson, Routledge, London and New York 2006.
- Tyerman, Christopher, *Bir Haçlı Seferi Nasıl Planlanır?: Yüksek Orta Çağ'da Akıl ve Dinî Savaş*, çev. Murat Çaylı, Selenge Yayınevi, İstanbul 2021.
- Usta, Aydın "Antakya'nın Haçlı Hakimleri (Alice ve Konstance)", *Bozkırın Oğlu Ahmet Taşağl'a Armağan*, ed. Tuğba Eray Biber, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019.
- Usta, Aydın, "Haçlı Seferlerinde Kadın", *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Lotus Yayınevi, Ankara 2011, s. 283-323.
- Ülgen, Pınar, "Unutulan Haçlılar: Itinerarium Peregrinorum Et Gesta Registi Ricardi Adlı Esere Göre Kadınların Haçlı Seferlerine Etkileri", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın II*, ed. Osman Köse, Samsun 2016, s. 1223-1232.
- Wasserman, James, *The Templars and the Assassins: The Militia of Heaven*, trans. Lisa Coffin, Inner Traditions, Rochester, Vermont 2001.
- William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, I, trans. Emily A. Babcock and A. C. Krey, Columbia University Press, New York 1943.

